

Olvassuk újra a klasszikusokat!

A fordítások minőségéről – Juliane House két könyvének ismertetése és kritikája a fordításpedagógia szemszögéből

Dróth Júlia

Juliane House két kötetet publikált a fordítások minőségének értékeléséről (1981 és 1997). Mindkét mű igen nagy hatással van a téma kutatására, s egyre többen hivatkoznak rájuk a magyar fordításpedagógiai szakirodalomban is. Ez indokolja, hogy az alábbiakban ismertessük a szerző nézeteit, és a fordításpedagógia szempontjából értékeljük módszereit, megállapításait.

House első kötetében (1981) a fordítások értékeléséről megfogalmazott gondolatait a nyelvészeti és a szövegnyelvészeti felfogás ötvözetének tekinthetjük. Forrásnyelv-orientált értékelését a makro- és mikroszinten végzett szövegnyelvészeti elemzésekre alapozza. A fordítás House szerint nem más, mint a forrásnyelvi szöveg behelyettesítése egy szemantikailag és pragmatikailag ekvivalens célnyelvi szöveggel (House 1981: 30). Ebből következően a fordítás minőségének alapvető kritériuma az ekvivalencia, mely a jelentés szemantikai, pragmatikai és textuális aspektusára épül.

House szövegelemzési módszerét elsősorban Firth (1959) és Hymes (1968) (a szöveg funkciója), illetve Crystal és Davy (1969) (a szituáció elemzése) módszereire alapozza. Véleménye szerint ahhoz, hogy a célnyelvi szöveg minőségéről nyilatkozni tudjunk, össze kell vetnünk a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg szövegtani leírását. A forrásnyelvi szöveg jegyei határozzák meg azt a normát, mely szerint a célnyelvi szöveg adekvátságát megítélhetjük (House 1981: 50).

Mindezek jegyében az értékelés a következő lépésekből áll: 1. a forrásnyelvi szöveg részletes elemzése, 2. a célnyelvi szöveg elemzése ugyanazon dimenziók mentén, 3. a két szöveg elemzésének összevetése, az eltérések felsorolása a szövegelemzéshez alkalmazott dimenziók szerint. A szövegek funkciójának érvényesülését House véleménye szerint nyolc dimenzió mentén értékelhetjük, ezek alapján végzi a szövegek összehasonlítását: A nyolc dimenzióból három a nyelvhasználóra vonatkozik (földrajzi származás, társadalmi osztály, időbeli elhelyezkedés), öt pedig a nyelvhasználatra (médiium, részvétel, társadalmi szerepviszonyok, társadalmi attitűd, szakterület). House a fenti dimenziók nyelvi kifejeződését a szöveg, a szintaktika és a lexika szintjén egyaránt megvizsgálja. Rendszere nem hierarchikus felépítésű: a kommunikációs környezet és a szöveg funkciója, bár a szempontok között elől szerepelnek, nem hatnak a többi szempont érvényességére.

Az értékelés alapja az a feltételezés, hogy ha a két szöveg megfelel egymásnak az egyes szövegelemzési dimenziók szerint (például tematikus szerkezet,

mondatok összekapcsolódása), akkor ennek következtében a szöveg funkciója is egyezni fog. Ha azonban a két szöveg összevetésekor valamelyik dimenzióban eltérés tapasztalható, hibát találtunk (House 1981: 56).

House két típusba sorolja a hibákat: *covertly erroneous errors* és *overtly erroneous errors*. E terminusokat talán a *burkolt*, illetve *egyértelmű hibák* kifejezéssel fordíthatjuk, bár ezzel megszegjük House egyik kritériumát: megsértjük a forrásnyelvi alak által diktált normát. Fordítási döntésünkre két mentségünk van: az egyik az, hogy House könyvének 1997-es kiadásában már explicite megfogalmazza a pragmatikai szempontok elsődlegességét, a másik pedig Peter Newmark bírálata, miszerint House feleslegesen bonyolult terminológiát hoz létre (Newmark 1979: 61-2). House *burkolt hibának* nevezi, ha a fenti dimenziók mentén eltérés tapasztalható a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között (például a tematikus szerkezetben). *Egyértelmű hibának* nevezi a forrásnyelvi szöveg és célnyelvi szöveg denotatív jelentései közötti eltéréseket (kihagyás, bővítés, helyettesítés stb.), illetve a célnyelvi rendszerének megsértését (nyelvtan vagy nyelvhasználati szokások). Véleménye szerint a fordítások minőségértékelése általában az utóbbira helyezi a nagyobb hangsúlyt, s a *burkolt hibákat* gyakran figyelmen kívül hagyják. Ennek oka valószínűleg az, hogy a *burkolt hibák* feltárása részletesebb, mélyebb elemzést kíván. A minőség megítélése végül a *burkolt* és az *egyértelmű hibák* felsorolásából áll, illetve annak megállapításából, hogy a két szöveg funkciója viszonylag megegyezik-e.

A dimenziók megválasztása nem minden esetben szerencsés. A *részvétel* kategória nem utal kellő mértékben a kategória tartalmára: a műfaj és a retorikai cél meghatározását és kifejezési eszközeit sűriti. Mivel House erre a két jelentős kategóriára explicite nem utal, a szöveg leírása ezen a ponton esetlegessé válhat. A *társadalmi szerepviszonyok* és a *társadalmi attitűd* szétválasztása viszont ebben a rendszerben feleslegesnek tűnik (mindkettő a regiszter – tenor kategóriába sorolható).

Véleményem szerint a dimenziók közötti eltérés nem mutathat rá minden esetben a *burkolt hibák* jelenlétére, illetve fordítva, az azonosság gyakran *burkolt hibát* eredményez. Különösen így van ez a *társadalmi szerepviszonyok* és a *társadalmi attitűd* dimenziójában, ahol a kulturális eltérésekből adódóan kifejezetten kívánatos lehet a változtatás. Ezekben a kategóriákban a leginkább megkérdőjelezhető a nyelvhasználat lebontása a szintaktika és lexika szintjére, hiszen ezeken a szinteken többnyire lehetetlen létrehozni a House által megkövetelt ekvivalenciát. (Egyszerű példa erre a kohéziós eszközök megfelelő alkalmazása angol-magyar viszonylatban: az angol igeneves szerkezeteket vagy az előljárós főneveket gyakran kötőszó betoldásával a tagmondat szintjére emelve fordítjuk magyarra.) A kérdés tehát nem az, hogy az adott dimenzió mentén ekvivalens-e a két szöveg, hanem az, hogy az adott dimenzió ekvivalenciájának biztosítása érdekében elvégezte-e a fordító a szükséges átváltásokat. Ez a kérdés is csak akkor lenne helytálló, ha a forrásnyelvi és a célnyelvi szituáció minden vonatkozásban megegyezhetne egymással, ami gyakorlatilag lehetetlen. Az 1981-es modell megállapítja a két szöveg nyelvhasználati közötti különbségeket, de nem informál bennünket arról, hogy miért változtak meg a szöveg jegyei a fordítás során (például milyen fordítói döntések állnak a háttér-

ben), s hogy e változások zavarják-e a célnyelvi szöveg kommunikációs funkciójának érvényesülését.

Ezen a ponton ragadható meg leginkább az elméleti és a gyakorlati céllal végzett fordításértékelés, illetve a pedagógiai célú fordítások értékelése és a valós fordítások minősítése közötti különbség. A fordításelmélet szempontjából a fordításértékelés tárgya az „eredeti” szöveg és a fordítás viszonya; a szövegek és a szövegekkel kapcsolatban álló személyek (író, fordító, a forrásnyelvi szöveg, illetve a célnyelvi szöveg befogadója) kapcsolata, a fordítás elkülönítése más, szövegekkel végzett műveletektől (House 1997: 1). Bár ezek az elméleti kérdések a fordítóképzés tartalma szempontjából fontosak, a pedagógiai fordításértékelés tárgya más: megfelel-e a fordítás minősége annak a szintnek, melyet az adott fordítóképző intézmény célul tűzött ki. Ebből a megközelítésből adódóan a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg viszonya helyett elsősorban a fordítási kompetenciáról alkotott felfogás és a jelölt teljesítményének viszonya a döntő. A tanítási-tanulási folyamat alakítása szempontjából fontos a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg összevetéséből kiinduló fordításértékelés, ha azt a célt szolgálja, hogy feltárjuk a fordító döntéseit (például Hatim és Mason 1997). A fordítás gyakorlatában a célnyelvi szöveg funkciója és retorikai célja (melyet a kommunikációs helyzet, a felhasználó, illetve megbízó célkitűzései, valamint a célnyelvi olvasóközönség elvárásai diktálnak) határozzák meg a célnyelvi szöveg jegyeit. A forrásnyelvi szöveg dimenzióit valóban jellemezhetjük ugyanazon kategóriák alapján, mint a célnyelvi szöveg dimenzióit. Az azonban közel sem törvényszerű, hogy a két szöveg szituációs jellemzői azonosak legyenek.

House modelljének erényei közé tartozik, hogy felhívja a figyelmet a burkolt hibák természetére és súlyára. Emellett a további kutatásokat nagymértékben segíti, hogy House a mintaelemzéseket különböző műfajú szövegeken mutatja be.

House művének átdolgozott kiadásában (House 1997) felülbírálja korábbi modelljét, s a diskurzuselemzés alapjaira helyezi a fordítások értékelését. Célja az, hogy egyértelművé tegye a kapcsolatot a szövegfunkció, a nyelvi jegyek és a társadalmi szöveghasználat között. Míg az 1981-es modellben Crystal és Davy (1969) regiszterszemléletét alkalmazta, most Halliday (Halliday és Hasan 1989) hármas felosztására épít: értékelési rendszerében alapvető szerepet játszik a regiszter három összetevője (*field, tenor, mode*) és a műfaj (*genre*). Ezzel House a *tenor* kategória alatt összevonja a *társadalmi szerepviszonyok* és a *társadalmi attitűd* dimenzióit, bár az elnevezéseket továbbra is megtartja. A *részvétel* dimenzióját a *mode* kategória alá helyezi. A műfaj dimenziójának bevezetésével House kiegészíti korábbi definícióját: fordításról csak abban az esetben beszélhetünk, ha a forrásnyelvi szöveg funkciója és műfaja ekvivalens a célnyelvi szöveg funkciójával és műfajával.

A fordítás típusai tekintetében megtartja korábbi felosztását, de egyértelműbbé teszi a felosztás alapját. Két típust különböztet meg: a nyílt fordítást (*overt translation*) és a rejtett fordítást (*covert translation*). A nyílt fordítás olyan fordítás, ahol a funkcionális, műfajbeli, regiszterbeli és szövegtani ekvivalencia elérése érdekében az „alsóbb” szinteken nem beszélhetünk ekvivalenciáról. Ilyenek az adott forrásnyelvi kultúrára jellemző tartalmakat hordozó műfajok,

mint például önéletrajz, filozofikus esszé. Az efféle szöveg szándékosan megőríz valamennyit a forrásnyelvi szöveg idegen jellegéből. Ebből adódóan az olvasók tudják, hogy a szöveg fordítás, „látszik” rajta. A rejtett fordítás elnevezés arra utal, hogy a célnyelvi olvasók előtt nem ismert, pragmatikailag nem hangsúlyozott a tény, hogy a szöveg fordítás. A célnyelvi szöveg olyan szövegváltozat, mely funkcióját és műfaját tekintve ekvivalens a forrásnyelvi szöveggel. Ennek a fordítástípusnak a forrásnyelvi szövegre jellemző, hogy nem kötődik kifejezetten a forrásnyelvhez és kultúrához. A forrásnyelvi szövegnek és rejtett fordításának ekvivalens a célja, hasonló a közönsége, a közönségnek pedig azonos időben érvényesülő, ekvivalens igényei vannak (House 1997: 69).

Juliane House értékelési eljárása változatlanul rendkívül hosszadalmas: több, egymásra épülő szakaszból áll, részletes elemzést kíván. Lépései:

- (1) A forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg elemzése, melyben a szövegfunkció, a műfaj és a regiszter meghatározó szerepet játszik a többi szemponttal szemben, immár hierarchikus rendben. Az elemzés mindkét szöveg esetében a regiszter három része: *field*, *mode*, *tenor* alapján történik, s mindhárom vonatkozásban elemzi a lexikai, szintaktikai, szövegtani jegyeket. Ezt követi a műfaj és a szövegfunkció megállapítása mindkét szöveg tekintetében.
- (2) Az értékelő eldönti, hogy nyílt vagy rejtett-e a fordítás.
- (3) Értékelés: az értékelő az elemzés után listát készít a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg közötti eltérésekről vagy egyezésekről. Ha a két szöveg funkciója egyezik, nem lehet minden alacsonyabb szint ekvivalens, mert akkor hibás a fordítás: vagy a forrásnyelvi elemek denotatív jelentése változik, vagy a célnyelv rendszere sérül.

A modell szemléletének pozitív irányú változása a dimenziók egyszerűsítése mellett ez utóbbi megállapításban mutatkozik meg. Míg House korábban mindegyik dimenzióban ekvivalenciát várt el, most csupán a funkció szintjén tartja meg ezt a követelményt, sőt, ezen belül is tovább differenciál. Úgy látja, hogy csak a rejtett fordítások esetében lehetséges a funkcionális ekvivalencia megteremtése. A funkcionális ekvivalencia létrehozása azonban itt is rendkívül nehéz, ehhez a két nyelv kultúrájának eltérő szociokulturális normái miatt *kulturális szűrőt* kell alkalmazni (House 1997: 75). Ez a kulturális szűrő (*cultural filter*) az 1997-es értékelési modell másik lényeges újítása, mely House interkulturális pragmatikai kutatásainak eredményeképpen került az értékelés középpontjába. A kulturális szűrő alkalmazása House hasonlatával élve annyit tesz, mintha a forrásnyelvi szöveget a célnyelvi kultúrába tartozó közönség szemüvegén át néznénk (House 1997: 70). Ez a regiszter egyik elemének (társadalmi szerepviszonyok) megváltoztatása révén érhető el (House 1997: 72).

Juliane House széles körű háttérismeretei, mélyreható kutatási módszerei, kutatásainak eredményei a hazai kutatások szempontjából is rendkívül tanulságosak. Értékelési szempontjai a szöveg valamennyi szintjére, a fordítás valamennyi lényeges egységére kiterjednek. Fontos azonban, hogy a fordításpedagógia kutatói szem előtt tartsák a nézőpontbeli különbséget House megközelítése és

a fordításpedagógia kérdései között. House a fordításokat mint produktumokat értékeli, a forrásnyelvi és célnyelvi szöveget mint zárt egységeket elemzi és hasonlítja össze. A fordításpedagógiát azonban a fordítás folyamata, az egyes döntések háttere, helytállósága is érdekli. A pedagógiai értékelés kiindulási pontja azonos a fordítási folyamat kiindulási pontjával: a kommunikációs helyzet elemzésével. Az eltérő megközelítésből adódnak a következő kritikai megjegyzések is.

Tapasztalataim szerint nem könnyű minden esetben elválasztani egymástól a nyílt és rejtett fordítási típust, sőt olykor felesleges kitérőnek tűnik ez a lépés. A forrásnyelvi szöveg elemzésének összevetése a célnyelvi szöveg elemzésével tanulságos pedagógiai eszköz lehet az oktatás folyamatában, de a célnyelvi szöveg mint fordítás értékeléséhez már nem szükséges a forrásnyelvi szöveg teljes összefüggésrendszerének, szövegtani jegyeinek feltárása. Elegendő a fordítói döntések figyelemmel kísérése a kommunikációs helyzet alapján.

Mivel a fordításra mindig egy meghatározott kommunikációs helyzetben kerül sor, a fordítás értékelőjének nem feladata, hogy a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg összevetésével meghatározza a fordítás típusát. A fordítás típusát ugyanis a fordítási utasítás, a felhasználó szempontjai, a célnyelvi szöveg funkciója, olvasóközönsége, a megjelenés helye és ideje határozza meg, tehát a konkrét feladatban ez a paraméter már adott.

A részletekbe menő elemzés, melyet mindkét szövegen elvégez az értékelő, s melynek eredményeit szempontontról szempontra összeveti, valóban matematikai pontossággal kimutatja a fordítási hibák helyét és szintjét, az okokra azonban csupán ezekből következtethetünk. Ezért bár a hibákról ily módon nyert információ fontos lehet a tanulási folyamatban, House módszere inkább a fordítási egységek egymáshoz való viszonyának demonstrálására alkalmazható, s nem a rendszeres visszajelzés eszközeként.

Mivel House az elmélet felől közelít a fordítások elemzéséhez és értékeléséhez, túlzottan leegyszerűsítőnek tartja a fordítóképzés gyakorlata számára megfelelő kategóriákat. Ilyen például Reiss három szövegtípusa (Reiss 1986). A fordítóképzés tanárai és hallgatói számára viszont célszerűbb a kevésbé árnyalt, de egyszerűbben megragadható kategóriák alkalmazása: tudomásul veszik, hogy e szövegtípusokban többnyire keverednek a nyelvi funkciók, s a domináns jegy kiválasztásával sorolják a szövegeket az egyes szövegtípusok alá.

Precizitása révén House értékelési módszerének megbízhatósága kiemelkedően jó. Célszerűségéről ezt már nem mondhatjuk el: fordításonként 8–10 oldalas elemzést készít. Ez olyan idő- és munkaigényes eljárás, melyet a pedagógiai folyamatban végzett javításokra nem alkalmazhatunk. Bár House a részletes szövegelemzéssel és összehasonlítással az értékelés objektivitását kívánja növelni, a fordítások megítélése szubjektív marad: az 1. számú mintaszöveg és fordításának összevetése például hatásos retorikai eszközökkel kifejtett támadás a célnyelvi orientáció, a rejtett fordítástípus ellen (House 1997: 131).

Összegzőként megállapítjuk, hogy House értékelési módszere a pedagógia gyakorlatában csak jelentős átalakítások után alkalmazható. Bár House könyvének 1997-es kiadásában utal arra, hogy az 1981-es értékelési rendszerét már széles körben, így a fordítóképzésben is alkalmazzák, úgy vélem, ebben a for-

mában csupán a tudományos kutatás céljainak felel meg. Az 1997-es modell új szemléletét tükrözi House hasonló értelmű kijelentése: különbséget kell tennünk a pontos elemzés és a fordítás megítélése, értékelése között. A tudományos (nyelvészeti) alapon végzett elemzéssel szemben az értékelés alapjában véve a társadalmi, politikai, etikai, erkölcsi körülmények tükröződése (House 1997: 116).

Irodalom

- Crystal, D., Davy, D. 1969. *Investigating English Style*. London: Longman.
- Firth, John R. 1959. *Papers in Linguistics 1934–1951*. London: Oxford University Press.
- Halliday, M.A.K., Hasan, R. 1989. *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Hatim, B., Mason, I. 1997. *The Translator as Communicator*. London-New York: Routledge.
- House, J. 1981. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Narr.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment. A Model Revisited*. Tübingen: Narr.
- Hymes, D. 1968. The Ethnography of Speaking. In: Fishman, J.A. (ed.) *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton, 99–138.
- Newmark, P. 1979. Review of J. House: *A Model for Translation Quality Assessment*. *The Incorporated Linguist* 18. 61–62.
- Reiss, K. 1986. Szövegtipológia és fordítás. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya*. Budapest: Tankönyvkiadó. 253–274.